

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни
«МЕТОДОЛОГІЯ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА
МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО СТИЛЮ»
(ОК.4)
*обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти***

Галузь знань – 08 «Право»

Спеціальність – 081 «Право»

**за темою
СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ
ПОШУК НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ОБРОБЛЕННЯ НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2022 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Харківського
національного університету
внутрішніх справ
Протокол № 9 від 28.09.2023

Розглянуто на засіданні кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ *(протокол від 29.08.2023 № 8)*

Розробники:

Доцентка кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидатка філол. наук, доцентка – **Перцева В. А.**

Рецензенти:

1. Доцентка кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін Національної академії Національної гвардії України, кандидатка філологічних наук, доцентка – **Чупрінова Н. Ю.**

2. Завідувач кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор філологічних наук, професор – **Чорний І. В.**

План

1. Загальні положення та структура дисертації
2. Вимоги до структурних елементів дисертації
3. Наукова інформація: її роль і значення
4. Основні джерела наукової інформації.
5. Бібліографічна культура дослідника.
6. Академічний плагіат та методи його виявлення

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. [чинний від 2016-07-01]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2015. 27 с.
2. ДСТУ 3017:2017. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять [На заміну ДСТУ 3017-95; чинний від 2016-07-01]. Вид. офіц. Київ : Державна наукова установа «Книжкова палата», 2015. 42 с.
3. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навчальний посібник / уклад. Чорний І.В., Перцева В.А., Голопич І.М. Харків, ХНУВС, 2019.
4. Сопова К. А. Методи виявлення плагіату в наукових публікаціях. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2017. №4. С. 31–37.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук, доктора філософії (кандидата наук) готується *державною мовою* у вигляді спеціально підготовленої наукової праці **на правах рукопису** у твердій або м'якій палітурці та в електронній формі.

До спеціалізованих вчених рад закладу вищої освіти здобувачі подають дисертацію у твердій палітурці та електронній формі у форматі **PDF**.

За бажанням здобувача дисертація може бути *перекладена* англійською мовою або іншою мовою, пов'язаною з предметом дослідження, з поданням перекладу до спеціалізованої вченої ради. Всі примірники, що надаються до спеціалізованої вченої ради, мають бути *українською мовою*.

Дисертацію друкують на одному боці аркуша білого паперу формату А4 (210x297 мм) через 1,5 міжрядкового інтервалу. Кегель – мітел (14 типографських пунктів), шрифт Times New Roman. Текст дисертації необхідно друкувати, залишаючи береги таких розмірів: ліве – не менше 20 (25 мм, праве – не менше 10 мм, верхнє – не менше 20 мм, нижнє – не менше 20 мм.

Дисертація повинна мати такі **основні** (обов'язкові) **структурні елементи**:

- ✓ титульний аркуш;
- ✓ анотація;
- ✓ зміст;
- ✓ перелік умовних позначень (за необхідності);

- ✓ основна частина;
- ✓ список використаних джерел;
- ✓ додатки.

Кожен з цих елементів, а також розділи основної частини та додатки мають починатися з нової сторінки.

Обсяг основного тексту дисертації вираховується авторськими аркушами.

Обсяг основного тексту для *кандидатської дисертації* становить 4,5-7 авторського аркуша – **108-168 сторінок**. Обсяг основного тексту для *докторської дисертації* становить 11-13 авторського аркуша – **264-312 сторінок**.

Розрахунок обсягу основного тексту:

Загальний обсяг дисертації – додатки – список використаних джерел – таблиці та ілюстрації, які повністю займають площу сторінки = **обсяг основного тексту**. Загальний **обсяг огляду** літератури не повинен перевищувати **20%** обсягу основної частини дисертації. Огляд літератури для кандидатської дисертації становить орієнтовно **18-20 сторінок**, докторської – **38-40 сторінок**.

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Титульний аркуш дисертації оформляється за затвердженою формою.

На титульному аркуші зазначаються установа, у якій виконано дисертаційну роботу, та установу, де буде відбуватись захист дисертаційної роботи. У випадку, якщо це та ж сама установа, вона повторюється на титульному аркуші двічі.

Титульний аркуш містить власноручний підпис дисертанта, що засвідчує самостійне виконання досліджень автором та відсутність запозичень без оформлених належним чином посилань.

Для ознайомлення зі змістом та результатами дисертації подається узагальнений короткий виклад її основного змісту – **анотація** – відповідно до встановленого зразка. Анотація надається державною та англійською мовами. В анотації дисертації мають бути стисло представлені основні результати дослідження із зазначенням наукової новизни та за наявності практичного значення.

В анотації також вказуються:

- прізвище та ініціали здобувача;
- назва дисертації;
- вид дисертації та науковий ступінь, на який претендує здобувач;
- спеціальність (шифр і назва);
- найменування вищого навчального закладу або найменування наукової установи, у якому (якій) здійснювалася підготовка;
- найменування наукової установи або найменування вищого навчального закладу, у спеціалізованій вченій раді якої (якого) відбудеться захист;
- місто, рік.

Обсяг анотації становить 0,2 - 0,3 авторського аркуша (**5-7 сторінок**).

Наприкінці анотації наводяться **ключові слова** відповідною мовою. Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту наукової праці, відбивати тематику дослідження й забезпечувати тематичний пошук роботи. Кількість ключових слів становить від п'яти до п'ятнадцяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок через кому.

Після ключових слів наводиться *список публікацій* здобувача за темою дисертації. Вказуються наукові праці:

- ✓ у яких опубліковані основні наукові результати дисертації;
- ✓ які засвідчують апробацію матеріалів дисертації;
- ✓ які додатково характеризують наукові результати дисертації.

Перелік публікацій наводиться в такому порядку:

1. Монографії із зазначенням особистого внеску.
2. Статті із зазначенням особистого внеску.
3. Патенти із зазначенням особистого внеску.
4. Тези доповідей.
5. Інформаційні листи, методичні рекомендації тощо.

Зміст подається на початку дисертації після анотації. Нумерація сторінок починається з титульної сторінки, але на титульній сторінці номер не ставиться. Зміст повинен містити назви всіх структурних елементів, заголовки та підзаголовки (за їх наявності) із зазначенням нумерації та номери їх початкових сторінок.

Перелік умовних позначень, символів, одиниць вимірювання, скорочень подається за необхідності у вигляді окремого списку. Додатково їхнє пояснення наводиться в тексті у першому згадуванні. Скорочення подаються в переліку в алфавітному порядку. Скорочення, символи, позначення, які повторюються не більше двох разів, до переліку не вносяться. *Не слід наводити загальноприйняті скорочення (г, м, см, кг).*

Основна частина дисертації має містити:

- вступ;
- огляд літератури;
- розділи дисертації;
- висновки.

У **вступі** подається загальна характеристика дисертації відповідно до структурних частин, а саме:

1. обґрунтування вибору теми дослідження (висвітлюється зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями у відповідній галузі знань шляхом критичного аналізу з визначенням сутності наукової проблеми або завдання). Цей пункт раніше називався **актуальність теми**.

За наявності у вступі можуть також вказуватися:

2. зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами – вказується, в межах яких програм, тематичних планів, наукових тематик і грантів, зокрема галузевих, державних та/або міжнародних, виконувалося

дисертаційне дослідження, із зазначенням номерів державної реєстрації науково-дослідних робіт і найменуванням організації, де виконувалася робота;

3. мета й завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження;

4. методи дослідження (перераховуються використані наукові методи дослідження та змістовно відзначається, що саме досліджувалось кожним методом; обґрунтовується вибір методів, що забезпечують правдивість отриманих результатів та висновків);

5. наукова новизна отриманих результатів (аргументовано, коротко та чітко презентуються основні наукові положення, які виносяться на захист, із зазначенням відмінності одержаних результатів від відомих раніше);

6. практичне значення отриманих результатів – надаються відомості про використання результатів досліджень або рекомендації щодо їх практичного використання.

7. особистий внесок здобувача (якщо в дисертації використано ідеї або розробки, що належать співавторам, разом з якими здобувачем опубліковано наукові праці, обов'язково зазначається конкретний особистий внесок здобувача в такі праці або розробки; здобувач має також додати посилання на дисертації співавторів, у яких було використано результати спільних робіт);

8. апробація матеріалів дисертації (зазначаються назви конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи, місце та дата проведення);

9. структура та обсяг дисертації (анонсується структура дисертації, зазначається її загальний обсяг).

Огляд літератури:

В огляді літератури наводяться відомості інших авторів про стан та перспективи дослідження обраного об'єкта. У тексті дисертації обов'язково повинні бути посилання на публікації цих авторів.

Розділи дисертації:

У розділах дисертації має бути вичерпно й повно викладено зміст власних досліджень здобувача наукового ступеня, зроблено посилання на всі наукові праці здобувача, наведені в анотації. Список цих праць має також міститися в списку використаних джерел.

У списку публікацій, які наведені після розділів дисертації для статей, патентів, монографій слід зазначати особистий внесок.

У разі використання наукових результатів, ідей, публікацій та інших матеріалів інших авторів у тексті дисертації обов'язково повинні бути посилання на публікації цих авторів. Фрагменти оприлюднених (опублікованих) текстів інших авторів (цитати) можуть вноситись до дисертації виключно із посиланням на джерело (крім фрагментів, які не несуть самостійного змістовного навантаження).

Розділи дисертації можуть поділятися на:

✓ підрозділи (нумерація складається з номера розділу й порядкового номера підрозділу, відокремлених крапкою);

✓ пункти (нумерація – з номера розділу, порядкового номера підрозділу й порядкового номера пункту, відокремлених крапкою);

✓ підпункти (нумерація – з номера розділу, порядкового номера підрозділу, порядкового номера пункту й порядкового номера підпункту, відокремлених крапкою).

Розділи, підрозділи, пункти й підпункти нумеруються *арабськими цифрами*.

Формули та рисунки:

Під час нумерації формул і рисунків за наявності посилань на них у тексті дисертації проставляються через крапку номер розділу та номер формули (рисунка). Формула, що нумерується, наводиться посередині нового рядка (нумерація – з правого боку в дужках). Номер та назва рисунка наводяться знизу/з правого боку рисунка.

Примітки:

Одну примітку не нумерують. Слово «Примітка» друкують із великої літери з абзацного відступу, не підкреслюють, після слова «Примітка» ставлять крапку і з великої літери в тому ж рядку подають текст примітки.

Декілька приміток нумерують послідовно арабськими цифрами з крапкою. Після слова «Примітки» ставлять двокрапку й з нового рядка з абзацу після номера примітки з великої літери подають текст примітки.

Висновки:

У висновках викладаються найбільш важливі наукові та практичні результати дисертації, вказуються наукові проблеми, для розв'язання яких можуть бути застосовані результати дослідження, а також *можливі напрями продовження досліджень за тематикою дисертації*.

За наявності практичного значення отриманих результатів надаються відомості про використання результатів досліджень або рекомендації щодо їх використання. У разі якщо результати впроваджено, відомості подаються із зазначенням найменувань організацій, у яких здійснено впровадження. У цьому випадку додатки можуть містити копії відповідних документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ДОДАТКИ

Список використаних джерел формується здобувачем наукового ступеня одним із таких способів:

- ✓ у порядку появи посилань у тексті;
- ✓ в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків;
- ✓ у хронологічному порядку.

Бібліографічний опис списку використаних джерел у дисертації оформлюється здобувачем наукового ступеня за правилами Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

До **додатків** може вноситись допоміжний матеріал, необхідний для повноти сприйняття дисертації:

- ✓ проміжні формули й розрахунки;

- ✓ таблиці допоміжних цифрових даних;
- ✓ протоколи та акти випробувань, впровадження, листи підтримки результатів дисертаційної роботи;
- ✓ інструкції та методики, опис алгоритмів, які не є основними результатами дисертації, описи й тексти комп'ютерних програм розв'язання задач за допомогою електронно-обчислювальних засобів, які розроблені в процесі виконання дисертації;
- ✓ ілюстрації допоміжного характеру;
- ✓ інші дані та матеріали.

Обов'язковим додатком до дисертації є список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації. Вказуються наукові праці автора у послідовності, наведеній вище. Додатки можуть бути надані у вигляді окремої частини (том, книга).

НАУКОВА ІНФОРМАЦІЯ: ЇЇ РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ

Інтелектуальна, розумова діяльність у будь-якій формі її прояву міцно пов'язана з пошуком інформації. Проведення наукових досліджень вимагає серйозного інформаційного забезпечення. **Інформаційне забезпечення** – це сукупність інформації та способів її пошуку, опрацювання, накопичення, збереження, систематизація та узагальнення з метою використання в процесі наукового дослідження. Процеси пошуку інформації через неупинний розвиток суспільства з кожним роком ускладнюються, оскільки у світі нестримно зростає випуск друкарської продукції, розвивається інформаційна мережа, Інтернет. Кожен науковець повинен отримати відповідні знання й навички в цій галузі, що складаються з таких основних компонентів:

- ✓ чітке уявлення про загальну систему науково-технічної інформації й тих можливостях, які дає використання інформаційних органів галузі;
- ✓ знання усіх можливих джерел інформації зі своєї спеціальності;
- ✓ уміння вибрати найбільш раціональну схему пошуку відповідно до завдань й умов наукового дослідження;
- ✓ наявність навичок у використанні допоміжних бібліографічних й інформаційних матеріалів.

У широкому розумінні **інформація** – це знання, факти, які отримуються та накопичуються в процесі розвитку науки та в практичній діяльності людей; у вузькому розумінні – це відомості, які є об'єктом оброблення, передавання та зберігання.

Наукова інформація – це систематизовані й документовані у відповідній формі відомості, які отримують та використовують у процесі пізнання чи наукової діяльності.

Наукова інформація *характеризується*:

- логічністю та закономірністю,
- релевантністю (доцільністю) і повнотою;
- правдивістю та надійністю,
- цінністю та своєчасністю,

- періодичністю та безперервністю,
- цільовим і практичним призначенням,
- корисністю та ергономічністю (зручністю).

Наукову інформацію класифікують за різноманітними *ознаками*: способом зображення, насиченістю фактажем, корисністю використання, способом подавання, ознаками оброблення тощо.

Наукова інформація виконує такі *функції*:

- ✓ сприяє визначенню сучасних ідей у розв'язанні визначеної наукової проблеми;
- ✓ дає нагоду розглянути предмет у динаміці, визначити рівень розробленості наукової проблеми;
- ✓ дозволяє уникнути дублювання виконаних робіт і повторення помилок;
- ✓ надає матеріал для вибору необхідних аспектів теоретичного дослідження;
- ✓ забезпечує вірогідність висновків пошуків;
- ✓ організовує зв'язок власної сформованої концепції із загальним розвитком теорії.

Отже, досить відповідальним етапом наукової діяльності є вміння оперативно знаходити й опрацьовувати потрібну інформацію з теми дослідження.

Будь-яке дослідження проводиться не на порожньому місці, а спирається на серйозний фундамент, на узагальнення найрізноманітніших джерел інформації. Аналіз стану теорії й практики з досліджуваного питання виникає після вибору її теми, розроблення дослідницької програми й визначення проблемного поля. Інформаційна потреба з'являється в процесі наукової діяльності, коли виникає необхідність одержання нових знань або з'ясування тих чи інших фактів.

Наступним відповідальним етапом наукового дослідження є *інформаційний пошук*, під час якого здобувач повинен ознайомитись із роботами інших авторів з обраної та суміжної тематики, проаналізувати, наскільки тема його дисертаційного дослідження перетинається з раніше проведеними науковими розвідками інших учених. Інформаційний пошук здійснюється не заради запозичення матеріалу, а для обдумування знайденої інформації й вироблення власної концепції, що може стати самостійним науковим дослідженням.

Повний інформаційний пошук проходить такі *етапи*:

1. визначення теми пошуку й складання списку джерел інформації для її вивчення;
2. пошук конкретних джерел для безпосереднього їх читання (перегляду) і вилучення потрібної інформації.

Здійснюючи перший етап (частковий пошук), треба насамперед чітко визначити хронологічні, мовні, географічні межі, за якими відбуватиметься пошук інформації.

Хронологічні межі передбачають чітке уявлення про те, джерела яких років видання необхідні (хронологічна глибина пошуку).

Мовні межі виникають під час пошуку літератури іноземними мовами (книги невідомою здобувачеві мовою є недоступними, і в такому разі говорять про мовний бар'єр пошуку).

Географічні межі визначають за місцем, у якому видано чи якому присвячено певне інформаційне джерело.

Отже, алгоритм інформаційної розвідки передбачає пошук відповідей на чотири основні питання: що, де, яким чином шукати, як опрацьовувати?

За темою дослідження інформація розподіляється на первинну та вторинну.

Первинна інформація – це вихідна інформація, яка є результатом безпосередніх досліджень, вивчення практичного досвіду. Її складають факти, ідеї, концепції, проблеми в різних поєднаннях і формах викладу. Вони знаходять відбиток у науковій, навчальній, довідковій літературі, що випускається у вигляді книг, брошур, журналів, бюлетенів, газет тощо.

Вторинна інформація – це результат аналітичної обробки та публікації інформації з теми дослідження. До джерел вторинної інформації належать бібліографічні джерела, які не дають безпосередньої інформації щодо суті питання, теми, але вказують на документальне джерело, де ця інформація знаходиться.

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ВИДИ НАУКОВИХ ДОКУМЕНТІВ

Розвиток науки починається зі збирання наукових фактів. **Науковий факт** – це підґрунтя для висновку або підтвердження. Він є елементом, який становить фундамент наукового знання, відбиває об'єктивні властивості явищ та процесів. Але самі по собі наукові факти – ще не наука. Вони стають складовою частиною наукових знань, коли виступають у систематизованому, узагальненому вигляді.

Джерелом первинної та вторинної інформації, що містить будь-які наукові факти та відомості, слугують документи.

Документальний фонд наукової інформації представлений такими основними групами: **опубліковані документи**, які доводяться до загального відома за допомогою тиражування, і **неопубліковані документи**, не розраховані на широке поширення. Опубліковані документи заведено називати **виданнями**.

Згідно з ДСТУ 3017-2017 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять» **основними різновидами видань** є: книжкове видання, журнальне, газетне, аркушеве, буклет, плакат тощо. За **цільовим призначенням** (характеристика видання з точки зору виконуваної ним суспільної функції) видання поділяються на наукові, суспільно-політичні, інформаційні, науково-популярні, навчальні, довідкові, виробничі, офіційні, літературно-художні тощо.

До *неопублікованих документів*, що збираються й зберігаються у фондах наукових бібліотек, належать матеріали, які створюються в процесі роботи різних організацій і залишаються в рукописі або тиражуються в невеликій кількості екземплярів. Особлива цінність неопублікованих документів обумовлена їх правдивістю, точністю й повнотою відомостей, що містяться в них, актуальністю та оперативністю. Серед них належить виділити: науково-технічні звіти, переклади, дисертації та автореферати до них, опис алгоритмів і програм, проєкти й кошториси, депоновані рукописи, матеріали конференцій, нарад, семінарів, інформаційні карти, аналітичні огляди, акти державних випробувань, протоколи експериментів тощо.

Також існує група документів, які принципово не підлягають тиражуванню через своє функціональне призначення. Вони необхідні для ухвалення конкретних управлінських рішень, містять вихідні фактичні відомості, показники, параметри, призначені для укладання нових узагальнених документів управління (адміністративно-господарська, організаційно-розпорядча, планово-економічна, фінансово-бухгалтерська, технологічна документація).

Основними документальними джерелами для здійснення наукових досліджень можна назвати:

✓ *наукові* (містять результати теоретичних або експериментальних досліджень, розкривають шляхи й характер наукових пошуків, описують методику та процес проведення досліджень, простежують історію найважливіших відкриттів);

✓ *навчальні* (містять систематизовані відомості наукового або прикладного характеру, написані в зручній для вивчення формі);

✓ *довідкові* (містять короткі відомості наукового чи прикладного характеру, призначені для отримання фактичних даних із певного питання розміщені в порядку, зручному для швидкого пошуку);

✓ *офіційні* (містять правила, норми, положення, опубліковані від імені державних або громадських організацій, що встановлюють статус організації, функціональний зміст її діяльності організації, права, обов'язки, відповідальність працівників);

✓ *інформаційні* (містять систематизовані чи узагальнені відомості про опубліковані чи неопубліковані дані з першоджерел, що здійснюють науково-інформаційну діяльність).

Найбільшу цінність для здійснення наукових досліджень мають саме наукові видання з огляду на те, що кожен науковець може ознайомитися з нетрадиційним трактуванням тих чи інших питань, критикою поглядів інших авторів, а також науковою новизною, характерною для науки на конкретному етапі її розвитку.

Наукові видання поділяють на *види*:

- збірник наукових праць;
- препринт;
- тези доповідей наукової конференції;

- матеріали наукової конференції;
- монографія;
- автореферат дисертації.

Збірник наукових праць – це видання, що вміщує окремі матеріали досліджень різних авторів, присвячені одному напрямку.

Препринт – публікація матеріалів попереднього характеру (для обговорення чи уточнення отриманих результатів наукового дослідження), які випускають у світ до виходу статті чи монографії.

Тези доповідей наукової конференції – неперіодичний збірник, що містить короткий виклад матеріалів, опублікованих до початку конференції (симпозіуму, школи, семінару).

Матеріали конференції – неперіодичний збірник матеріалів за результатами конференції (доповіді, рекомендації, рішення тощо).

Монографія – це наукове дослідження, у якому різнобічно й глибоко висвітлюється вибрана наукова проблема з критичним її аналізом, визначенням вагомості, формулюванням нових наукових концепцій.

Особливе місце серед неопублікованих наукових документів належить дисертаціям та авторефератам.

Дисертація представляє кваліфікаційну наукову роботу в певній галузі науки, що має внутрішню єдність, містить сукупність наукових результатів, наукових положень, висунутих автором для прилюдного захисту. Дисертація повинна бути фундаментальною науковою працею, завершеним науковим дослідженням, містить нові знання, сформульовані й обґрунтовані наукові концепції. Дисертація друкується в одиничному екземплярі, але викладені в ній ідеї й факти вважаються офіційно введеними в науковий обіг.

Процедура публічного захисту дисертації передбачає попереднє ознайомлення з науковим внеском дисертанта широкої наукової громадськості. Для цієї мети служить **автореферат** – виклад основних положень дисертації, складений самим автором, який публікується обмеженим тиражем (100-150 примірників). В авторефераті викладаються основні ідеї та висновки дисертанта, вказується внесок автора в проведене дослідження, ступінь новизни й практична значущість результатів. Він володіє всіма правами видання, хоча на його обкладинці поміщається гриф «На правах рукопису».

Отже, під **джерелом наукової інформації** розуміється документ, що містить спеціальне повідомлення, а не бібліотека чи інформаційний орган, звідки він отриманий. На жаль, це часто плутають.

Документальний фонд наукового дослідження містить сукупність відомостей, які використовуються для здійснення наукової розвідки. Попри істотне розмаїття, усі документальні джерела наукової інформації дають змогу досліджувати об'єкти в динаміці. Це необхідно для вивчення й зіставлення факторів, які позитивно чи негативно впливають на розвиток певного наукового явища.

Використовуючи в науковій роботі документальні джерела, треба оцінювати ту інформацію, що в них міститься, за такими критеріями: повнота й

правдивість даних, терміни їх публікації, наявність теоретичних узагальнень і критичних матеріалів, реальність їх отримання.

Стосовно завдань конкретного пошуку кожне з перерахованих вище джерел документального фонду має свої певні позитивні якості й недоліки. Не є винятком навіть такі основні їх види, як книги й журнальні статті. Так, відомості та наукові факти, що містяться в будь-якій науковій книзі за 3-4 роки, які пішли на її підготовку, видання й поширення, могли певною мірою застаріти. Науковий журнал також не може повністю вважатися ідеальним джерелом інформації, оскільки яким би вузькоспеціалізованим він не був, тематика його значно ширша, ніж конкретні професійні інтереси того чи іншого фахівця. Матеріали за темою будь-якого обраного наукового дослідження завжди розкидані у величезній кількості журналів. Такою ж неоднозначною буде оцінка й усіх інших документальних джерел інформації. Проте важливо бачити не лише недоліки, але й ті потенційні можливості, які з'являються у разі використання кожного наукового видання. Наприклад, на додаток до відомих і поширених книг і журналів дослідникам *обов'язково треба звертатися*:

- ✓ до різного роду тривалих видань («Труди», «Студії», «Записки», «Вісті», «Інформаційні бюлетені» тощо), у яких часто можна знайти матеріали, що цікавлять найвужче коло фахівців і виявляють напрям діяльності окремих установ;

- ✓ до праць конференцій різного рівня, зокрема й міжнародні, у яких містяться наукові відомості про процес дослідницьких робіт, їхні попередні результати;

- ✓ до неопублікованих документів, інформація у яких зазвичай новіша, ніж у будь-яких публікаціях, і значно повніша, оскільки вона ще не зазнала «коректив», обов'язкових під час підготовки до друку;

- ✓ до документів інформаційних мереж «Internet», у яких інформація «найсвіжіша» і навіть літературно не повністю оброблена, до неї професійні дослідники поки що ставляться з певною недовірою, оскільки вона, не маючи правової захищеності, може містити неточні або некоректні відомості, дуже коротка за обсягом, не завжди відповідає стандартам.

Отже, дослідникові для підвищення якості своєї професійної діяльності важливо знати усі документальні джерела інформації своєї галузі, їхні позитивні й негативні риси, уміти обирати ті з них, у яких міститься необхідна для роботи наукова інформація. Так забезпечується повнота інформаційної бази дослідження.

У процесі інформаційно-бібліографічного пошуку доцільно виділити *три групи видів* бібліографічних посібників:

1. **державні** (показують надруковані твори, що випускаються на території певної країни на підставі державної реєстрації, наприклад, покажчики «Літопис книг», «Літопис газетних статей», «Нові видання України», які видаються Книжковою палатою України);

2. **науково-допоміжні** (охоплюють твори друку на допомогу науковій і професійній діяльності, що складаються за певними темами, наприклад,

«Анотований інформаційно-бібліографічний покажчик статей із періодичних видань. Право. Юридичні науки»);

3. рекомендаційні (відтворюють твори друку на допомогу освіти, самоосвіті, вихованню; створюються на підставі відбору кращих, найбільш актуальних видань, надаючи коротку характеристику у формі анотації чи реферату, наприклад, «Екологічні проблеми: уроки минулого і сучасність»).

Крім бібліографічних посібників важливим джерелом пошуку наукової інформації виступають **реферативні журнали**. Вони публікують реферати, які містять скорочений виклад змісту первинних документів (або їх частин) з основними фактичними відомостями та висновками. В Україні видається Український Реферативний Журнал (УРЖ) «Джерело», що виходить у трьох серіях: Серія 1. Природничі науки. Серія 2. Техніка. Промисловість. Сільське господарство. Серія 3. Соціальні й гуманітарні науки. Мистецтво.

Отже, бібліографічний пошук – це пошук бібліографічної інформації, тобто відомостей про документ, який відповідає інформаційній потребі, але без звернення безпосередньо до документа. Як показує досвід, бібліографічний пошук за своєю природою завжди є документальним та інформаційним. Структура бібліотечних фондів може бути різною.

Соціальні мережі для науковців – необхідна складова професійного розвитку. Це інтерактивна платформа з широкими можливостями для обміну думок, пошуку й створення груп зі схожими науковими інтересами, розміщення публікацій та інтеграції в наукове життя академічної спільноти.

У процесі інформаційного пошуку важливе значення має набір пошукових ознак, за якими ведеться пошук інформації. Ознака – це властивість об'єкта, яка обумовлює його відмінні або спільні риси з іншими об'єктами. **Пошуковий образ документа** – це набір пошукових ознак, які характеризують документ і є потрібними для пошуку та ідентифікації документа відповідно до запиту.

Принцип роботи пошукових покажчиків ґрунтується на **ключових словах**. Розшукуючи інформацію з певної теми, потрібно підібрати ключові слова, які описують цю тему, і задати їх пошуковій системі як завдання. Для цього використовують поле для введення ключового слова (слів) або фрази. Ключова фраза пересилається на сервер, опрацьовується, пошукова система знаходить у своїх базах даних адреси вебресурсів, у яких є задані ключові слова, і видає посилання на ці ресурси. Кожний пошуковий покажчик має два режими пошуку: простий і розширений. Режим простого пошуку передбачає значну кількість результатів, з яких важко вибрати конкретний. Команди розширеного пошуку дають можливість точно описати необхідний документ.

Проте жодна пошукова система не може адекватно індексувати всі сторінки й документи на всіх серверах мережі «Internet». Тому розроблено декілька **правил для ефективного пошуку інформаційних ресурсів**.

- ✓ не використовувати великої кількості серверів;
- ✓ використовувати лише ті слова, що найточніше характеризують тему;

- ✓ найважливіші ключові слова (терміни) розміщувати на початку запиту;
- ✓ фрази й словосполучення брати в лапки (інакше вони сприймаються пошуковою системою як набір ключових слів);
- ✓ використовувати в запитах логічних операторів «І» (AND), «АБО» (OR), «НЕ» (NOT): це робить пошук надзвичайно точним;
- ✓ радикально змінити набір ключових слів або сервер, якщо серед перших 20–30 посилань потрібна інформація відсутня;
- ✓ використовувати сторінку розширеного пошуку (Advanced Search);
- ✓ знайти повний перелік правил написання запитів на самому сайті в пунктах «Допомога», «Підказка», «Правила створення запиту» тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНА КУЛЬТУРА ДОСЛІДНИКА НАКОПИЧЕННЯ ТА ОПРАЦЮВАННЯ НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Інформація, стаючи потужним стратегічним ресурсом нового, високотехнологічного суспільства, ставить перед науковцем завдання розробки принципово нових методів її обробки, зберігання й контролю.

Згідно з обраною темою наукового дослідження науковець самостійно підбирає літературні джерела (книги, брошури, статті), офіційні документи, накопичує відомчі матеріали з теми та опрацьовує їх. Порядок роботи над літературними джерелами охоплює пошук літератури з теми, її вивчення, фіксацію початкових даних та їх використання в процесі наукового дослідження для створення нових знань.

Інформаційний пошук передбачає такі *етapi вивчення наукових джерел*:

1. загальне ознайомлення зі змістом і швидкий перегляд джерел;
2. систематизація джерел відповідно до змісту роботи й черговості вивчення, опрацювання;
3. уважне читання кожного джерела за послідовністю розміщення матеріалу (виділення найважливішого тексту);
4. вибіркове читання тексту окремих частин (перечитування найважливішого);
5. складання плану прочитаного матеріалу (постановка проблем);
6. виписки з прочитаного (цитати й бібліографічний опис із зазначенням сторінок);
7. оформлення картотек (за потребою);
8. зіставлення та критична оцінка прочитаного (написання огляду літератури).

Інформаційний пошук за вибраною науковою темою, результати дослідження якої кладуться в основу дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук), вважається виконаним на достатньому рівні, якщо він охоплює приблизно 150 джерел наукової інформації. Досвід свідчить, що лише 60-70% із попередньо відібраних, виявляються корисними під час наукової розвідки. Цілком зрозуміло, що не обов'язково використати в дисертації всі накопичені фактичні дані. Незалежно від того, на якому носії

(електронному чи на паперовому) зафіксована інформація, вона повинна бути згрупована за однорідними ознаками для використання в процесі дослідження. Такою ознакою здебільшого є питання, які містяться в плані теми дослідження.

Щоб уникнути накопичення матеріалу, що не стосується обраної теми та об'єкта дослідження, необхідно робити позначки й виписки. Це дозволить сформувати власні висновки, оцінки, узагальнення, передбачення використаної інформації.

Накопичення наукової інформації з попередньо обраної теми завжди багатоаспектне. Тут і глибоке вивчення опублікованих матеріалів, ознайомлення з архівами й відомчою інформацією, отримання різного роду консультацій і, зрозуміло, аналіз та узагальнення власних наукових результатів.

Накопичення попередньої інформації – не механічний, а творчий процес, що вимагає цілеспрямованості, наполегливості й творчої пристрасності. Вчений певною мірою схожий на будівельника складної й оригінальної споруди. Дбайливо й з любов'ю він збирає потрібні будівельні матеріали, все збирається в запланованому й визначеному порядку. Не біда, якщо обсяг опрацьованої інформації здається надлишковим, аби не було її замало.

Ще на першому етапі організації наукового дослідження необхідно вибрати найбільш прийнятну систему зберігання первинної інформації. Це допоможе зберегти надалі багато часу й полегшити користування подібними матеріалами. Під час роботи над науковим дослідженням вчений опрацьовує багато джерел, інформацію з яких неможливо запам'ятати чи виписати в повному обсязі.

Отже, необхідно використовувати відповідні **способи фіксації інформації**. Багаторічна практика неспростовно доводить, що ведення **робочих записів** прочитаного є найбільш ефективним методом збереження інформації, що міститься в джерелах.

Дійсно, застосовуючи цей метод, дослідник:

- ✓ міцніше опановує прочитаний матеріал, оскільки використовує для цього не лише зорову й звукову, але й рухову пам'ять;
- ✓ здійснює глибший і ретельніший аналіз досліджуваного матеріалу, маючи можливість уточнити власні висновки й оцінки з прочитаного, ґрунтуючись на зафіксованих враженнях;
- ✓ здатний точніше окреслити акценти в опрацьованому матеріалі й у такий спосіб набагато краще зрозуміти авторську думку, а також її контекстуальне оточення;
- ✓ на підставі записів вчасно уточнює структуру своєї майбутньої наукової роботи.

Проте варто підкреслити, що не існує універсальної форми ведення робочих записів прочитаного. Вибір доречно робити, беручи до уваги індивідуальні особливості й звички в роботі з джерелами інформації, рівень «володіння пером», специфічні властивості своєї пам'яті.

Найбільш *практичними формами робочих записів прочитаного* є план, цитати, анотація, тези, резюме й конспект.

Зазвичай після перегляду зроблених робочих записів у дослідника виникає необхідність внесення уточнень у початковий варіант використаних першоджерел наукової інформації. Загалом ці уточнення призводять до коригування списку – видалення з нього одних джерел і внесення додаткових, які з певних причин не були використані як першотвори. Видаленню підлягають передусім ті з них, які в процесі ведення робочих записів не були потрібні жодного разу.

Крім того, зі списку вирізають ті джерела, зміст яких під час ознайомлення опинився непридатним або малоприслужним до використання в подальшому науковому дослідженні, – *наприклад*, ті, які видалися сумнівними або після їх вивчення була підібрана відповідна заміна у вигляді сучаснішого або повнішого аналога.

Додаткові першоджерела наукової інформації вносяться до списку лише, якщо їх придатність до використання в роботі не викликає жодного сумніву у виконавця й заперечень у керівника роботи. До списку може бути внесено лише ті джерела, місцезнаходження й довідкові дані яких виконавцеві відомі. Уточнений і виправлений варіант списку використаних джерел згодом перетвориться для науковця на своєрідну «лоцію», без якої організувати ефективний процес підготовки дослідження буде складно.

Вивчення наукових першоджерел здійснюється не для запозичення матеріалу, а для обдумування знайденої наукової інформації й вироблення власної концепції. Результатом накопичення й аналізу наукової інформації є *огляд літератури з теми дисертаційного дослідження*.

Огляд літератури покликаний не лише пов'язати проведене дослідження із загальним станом науки, але й порівняти отримані результати з висновками інших дослідників, свій погляд – із поглядами інших учених, визначити загальні тенденції в науці, підтвердити актуальність теми й правдивість фактології та теорії дослідника. Після закінчення роботи над науковим дослідженням зазвичай огляд літератури поглиблюється, оскільки з'являється можливість більш обґрунтовано пояснити хибність поглядів певних дослідників.

На сьогодні існує дві концепції написання літературного огляду.

У *хронологічному підході* джерела викладаються в історичній площині: описуються переломні моменти в тому порядку, у якому вони відбувалися, вказуються найбільш важливі гіпотези та їх автори, характеризуються течії, що конфліктують, й обов'язково розкривається внесок автора в загальну картину.

Логічний принцип в огляді літературних джерел у науковій роботі має на увазі написання підрозділів, присвячених опису об'єкта дослідження, характеристиці його зв'язку із суміжними галузями науки й практики, значенні для господарства або соціуму. Логічний принцип створює передумови для точного виявлення в дослідженні мети й завдань для її досягнення.

Якісний огляд наукової літератури має не реферативний, а аналітичний характер. Це означає, що автор, готуючи його, повинен пов'язувати знайдену в публікаціях інформацію із завданнями власного дослідження. До того ж виклад

повинен виявляти проблемні місця в масиві наявної наукової інформації з теми дисертаційного дослідження. Це можуть бути суперечливі судження або недостатньо розроблені аспекти. Результати такої аналітичної оцінки знайдених джерел доречно використати для обґрунтування необхідності розгляду вибраної тематики. Вважається, що огляд написано правильно, якщо його можна визнати окремою, цілісною публікацією.

Отже, правильно написаний огляд літератури наукової роботи показує рівень компетентності автора в проблематиці, яку розглянуто в дослідженні. У результаті його прочитання фахівець зможе визначити використані методи, зрозуміти причини вибору об'єкта. Якщо ж наукова праця потрапляє до рук неспеціаліста, то результати теоретичних досліджень автора повинні сприяти розумінню читачем суті проведеного дослідження. Це дозволяє неспеціалістам розібратися в практичному значенні проведеної наукової розвідки.

Загальний *обсяг огляду літератури* не повинен перевищувати 20% обсягу основної частини дисертації. Це складає для кандидатської роботи – приблизно 20-40 сторінок, для докторської – 70-80 сторінок. Жорстких вимог ВАК не висуває, проте відхилення від таких норм можуть бути сприйняті критично: занадто маленький обсяг говорить про зневажливе ставлення, занадто великий – про наявність компіляції в роботі, її реферативності, відсутності авторського бачення проблеми.

АКАДЕМІЧНИЙ ПЛАГІАТ ТА МЕТОДИ ЙОГО ВИЯВЛЕННЯ

Будь-який текст, як стверджувала французька філологиня Юлія Кристева, є «продуктом вбирання й трансформації іншого тексту». Тобто кожне наукове дослідження базується на ***принципі наукового цитування***.

Науковець не вигадує, не фантазує, а досліджує, шукає зв'язки між об'єктами, методи й способи, закономірності, обґрунтування, пояснення. Фактично, наукове дослідження – це соціальний феномен, адже воно спрямоване на пізнання, на розвиток наявних знань чи утворення абсолютно нових. Переважно новий результат наукової роботи не означає щось, чого раніше взагалі не існувало й не було відоме суспільству. Дослідник може проявити інший підхід до розгляду вже відомої проблеми, доповнити розроблену кимось теорію іншими висновками, приєднатися до чиєїсь точки зору з власними аргументами, одержати результати, які не створюють щось зовсім нове, проте збагачують науку, розвивають її, дають додаткові знання про те, що вже існує.

Цитування – це важлива частина наукового й культурного розвитку суспільства. Проте, посилаючись на чужі думки, авторіві треба бути гранично уважним:

- необхідно вибрати джерело цитати,
- виділити точні змістовні межі цитати,
- вказати джерело.

Авторським результатом такої роботи є наукові висновки, які формулюються на підставі перероблювання значних інформаційних масивів.

Саме вони й повинні стати справжньою науковою цінністю певного аналітичного огляду.

Отже, система внесення посилань у власну наукову роботу свідчить не тільки про професійний світогляд дослідника, але його бібліографічну й наукову культуру, а в окремих випадках й елементарну порядність. Необхідно вказати, що автор наукової роботи міцно зв'язаний принципами, що панують у відповідній галузі, використанням мовних засобів, вимогами наукового стилю, використанням обов'язкової бібліографії тощо.

Зазначимо, що запозичення в науковій сфері можуть здійснюватись як правомірно (у науково коректній або некоректній формі), так і неправомірно. За такої умови до **правомірного запозичення** в науковій сфері належать:

- ✓ запозичення текстів нормативно-правових актів та офіційних документів;

- ✓ використання цитат (коротких уривків), тобто цитування інших дослідників із вказівкою на джерело запозичення, якщо воно цитується також і в інших творах цієї або близької тематики;

- ✓ використання спеціальної термінології, усталених знань і висловів, поширених у певній сфері;

- ✓ згадування в тексті визначень різних понять, які є загальноновживаними у відповідній науковій галузі.

До **неправомірного запозичення** належить:

- ✓ дослівне привласнення авторства чужого тексту (дослівне запозичення тексту без зазначення його джерела);

- ✓ привласнення чужого тексту із застосуванням техніки парафрази, тобто із заміною слів і виразів на близькі за значенням (синоніми) без зміни внутрішньої форми (змісту) запозиченого тексту.

Законом України «Про освіту» визначено поняття **академічної доброчесності**, основні види її порушень та відповідальність за такі порушення.

«Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень».

Відповідно до ч. 4 ст. 42 Закону «Про освіту» порушеннями академічної доброчесності є **плагіат**, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво та необ'єктивне оцінювання. Цей перелік може бути доповнений спеціальними законами, зокрема, Законом України «Про вищу освіту».

Крім того, МОН України розробило й надіслало Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності, у яких зокрема вказано на необхідність «розуміти спільне й відмінне між поняттями **«плагіат»** (стаття 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права») та **«академічний плагіат»** (стаття 42 Закону України «Про

освіту»): закон про авторське право захищає форму твору (перефразування тексту може бути розцінене як оригінальний твір, відсутність плагіату), тоді як ключове у понятті «академічний плагіат» – відтворення наукових (творчих) результатів інших осіб без належного посилання, і перефразування тексту без посилання на джерело є різновидом академічного плагіату.

Отже, плагіат доцільно шукати не там, де наявна схожість, а там, де творчість замінюється банальним копіюванням чужих здобутків та імітацією власного внеску в розвиток науки. Плагіатом є використання не ідеї як такої, а способу її втілена в конкретній науковій роботі та формі її вираження.

Основні види відповідальності науково-педагогічних та наукових працівників за порушення академічної доброчесності встановлює ч. 5 ст. 42 Закону України «Про освіту».

Для виявлення плагіату активно використовують спеціальні комп'ютерні програми, які видають відсоток унікальності тексту: чим він вищий, тим менша ймовірність наявності будь-яких запозичень у творі. Саме тому жодна комп'ютерна програма не може встановити ознаки плагіату. Тут потрібен спеціаліст, зокрема судовий експерт у сфері інтелектуальної власності, для оцінки природи збігів й відмінностей ознак творів, для визначення їх походження та можливості виникнення незалежно один від одного.